KAROLINUM

Václav Horčička

Rakousko-uherská politika vůči sovětskému Rusku v letech 1917–1918

Rakousko-uherská politika vůči sovětskému Rusku v letech 1917–1918

PhDr. Václav Horčička, Ph.D.

Recenzovali:
prof. PhDr. Jan Wanner, DrSc.
doc. PhDr. František Stellner, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum
Obálka Josef Týfa
Grafická úprava Kristýna Tenkrátová
Odpovědná redaktorka Lucie Kulhánková
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2009
© Václav Horčička, 2009

ISBN 80-246-0897-9
ISBN 978-80-246-2750-2 (online : pdf)



Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

http://www.cupress.cuni.cz

Obsah

Úvod 9

1. Od bolševické revoluce k rozhovorům o příměří..... 17
Reakce oficiální Vídně na říjnovou revoluci v Rusku – Dekret o míru – reakce rakouské veřejnosti – příprava na rozhovory o příměří – neúspěšný prostředník Alexandr Helphand – Czerninovy snahy co nejrychleji uzavřít mír s Ruskem

2. Jednání o příměří..... 29
Ruská nabídka příměří – Czerninův návrh instrukcí rakousko-uherské delegaci – vnitropolitické důsledky ruské nabídky – zahájení brestlitevských rozhovorů o příměří – německé územní požadavky – přerušení jednání – Czerninova kritika územních nároků Němců – částečný ústup Berlína – uzavření příměří – přípravy na jednání o výměně válečných zajatců v Petrohradě

3. Příprava mírových rozhovorů 47
Nová komplikace: polská a ukrajinská otázka – žádost českých a slovinských poslanců Říšské rady o účast na mírové konferenci – Czerninovy instrukce rakousko-uherské delegaci – ministrova polemika s bolševiky prosazovaným právem na sebeurčení národů – ruské návrhy na přenesení rozhovorů do neutrální ciziny

4. Mírová jednání v Brestu Litevském
I. fáze 22.–28. prosinec 1917..... 55
Rakousko-uherská delegace a ostatní vyjednávací týmy – prohlášení ruské delegace – skepse rakousko-uherských diplomatů – žádost ukrajinské Centrální rady o účast na konferenci – vstřícná odpověď Čtyřspolku na požadavek Kyjeva – reakce Čtyřspolku na prohlášení ruské delegace – předčasné nadšení bolševiků – Petrohrad připouští možnost separátních rozhovorů bez účasti Dohody – kritika odpovědi Čtyřspolku Rusku

v Uhrách – německá generalita potvrzuje své anexní cíle – krize v rakousko-uhersko-německých vztazích

5. Novoroční přestávka v mírových jednáních
29. prosinec 1917–8. leden 1918..... 71
Zahájení petrohradských rozhovorů o válečných zajatcích – obavy o bezpečnost rakousko-uherských vyjednavačů – Čtyřspolek znovu odmítá ruský návrh na přenesení mírové konference z Brestu do neutrální ciziny – Centrální mocnosti hrozí separátními rozhovory s Ukrajinou – ústup Petrohradu

6. Druhá fáze mírových rozhovorů
8. leden–10. únor 1918..... 77
Vnitropolitická nestabilita Rakousko-Uherska a Ruska – pokračující spor Vídně a Berlína o postup v Brestu – ruská delegace v čele s Trockým souhlasí se separátními jednáními bez účasti Dohody v Brestu – ostrá řeč německého generála Hoffmanna na adresu ruské delegace – reakce oficiální i neoficiální Vídně – protahovací taktika bolševiků – lednové hladové stávky v Rakousko-Uhersku a jejich dopad na mírová jednání – Czernin hrozí demisí – jednání s Ukrajinou jako východisko z krize – neústupnost ukrajinských vyjednavačů – dočasné přerušení jednání s Ruskem – Czerninovy referáty v korunní radě a zahraničním výboru rakouské delegace – spory uvnitř bolševického vedení o postup na mírové konferenci – Trockij prosazuje jednostranné ukončení války – bolševici žádají účast sovětské Ukrajiny v Brestu – rozdílné názory rakousko-uherských diplomatů na vnitropolitickou situaci v Rusku – spor mezi bolševiky a delegací ukrajinské Centrální rady o právo zastupovat Ukrajinu – berlínské porady rakousko-uherské a německé delegace – rozhodnutí rychle uzavřít mír s Ukrajinou a eventuálně obnovit válku s Ruskem – Petrohrad souhlasí s částečnou výměnou válečných zajatců – mírová smlouva s Ukrajinou – Trockij oznamuje jednostranné ukončení války a opouští Brest

7. Ozbrojený konflikt s bolševiky a III. fáze mírových rozhovorů
11. únor–3. březen 1918 121
Reakce delegací Centrálních mocností na odchod Rusů z mírové konference – rozporuplné úvahy Vídně o tažení proti bolševikům na Ukrajině – odjezd rakousko-uherské komise pro válečné zajatce z Petrohradu, výsledky její práce – tichý souhlas Vídně s německým útokem proti ruským bolševikům – rychlý postup Němců – Lenin prosazuje v bolševickém vedení obnovení mírových jednání – pokračování vnitropolitické debaty o rakousko-uherské účasti v tažení na Ukrajinu – císař konečně souhlasí – německé ultimátum ruské vládě – Lenin hrozí demisí, pokud nebude přijato – „levý komunisté“ proti přijetí ultimáta – vítězství Leninova stanoviska – nová ruská delegace – vynucený podpis mírové smlouvy

8. Komplex brestských smluv z hlediska rakousko-uherské monarchie..... 149

Hlavní politická smlouva – Hospodářská ujednání mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem (příloha číslo 3) – Závěrečný protokol k mírové smlouvě – Dodatková smlouva mezi Rakousko-Uherskem a Ruskem

9. Ratifikace mírové smlouvy a vývoj vzájemných vztahů na jaře 1918..... 155

Ballhausplatz navrhuje císařskou ratifikaci brestlitevské mírové smlouvy a teprve dodatečný souhlas rakouského a uherského parlamentu – rakouský ministerský předseda Seidler protestuje – postup rakousko-uherských vojsk na Ukrajině – bolševici ostře debatují o ratifikaci – IV. mimořádný sjezd sovětů souhlasí s ratifikací – císař Karel I. ratifikuje mírovou smlouvu – rakousko-uhersko-ruská dohoda o výměně válečných zajatců – příprava rozhovorů o finančních otázkách – Kameněv navržen do vedení ruské mise ve Vídni – pochybnosti o životaschopnosti bolševického režimu – výměna ratifikačních listin – neúspěšný pokus o schválení mírové smlouvy v Říšské radě – rusko-ukrajinská mírová jednání z pohledu Vídně

10. Mise generálního konzula de Pottere v Moskvě Léto a podzim 1918..... 183

Problémy s výměnou diplomatických zastoupení ve Vídni a Moskvě – rakousko-uherská finanční delegace v čele s (generálním) konzulem de Potterem v Rusku – červencové povstání levých eserů – úvahy o vyslání rakousko-uherské diplomatické mise do Moskvy ve světle neúspěchů bolševických jednotek v občanské válce – odjezd německého diplomatického zastoupení z Moskvy – rozhodnutí ponechat de Pottereho jako prozatímního zástupce monarchie v Rusku – plánovaná kavkazská konference a stanovisko Vídně – nové odklady příjezdu rakousko-uherského zástupce Franze do Moskvy – úvahy o osobě ruského zástupce ve Vídni – Buriánova devíza: Chovat se „přísně rezervovaně a čistě receptivně“ – nové německo-ruské smlouvy – rozhořčení Vídně – monarchie připravuje vlastní návrhy nových smluvních ujednání s Ruskem – atentát na Lenina a další vlna bolševického teroru – monarchie tiše přihlíží – de Pottereho kritika pasivity – obnovená jednání o výměně diplomatických zástupců, příprava finančních rozhovorů – pokus o prohlídku de Pottereho domu agenty Čeky – Vídeň odmítá udělit agrément novému designovanému ruskému zástupci ve Vídni Rakovskému – nevpuštění ruské finanční mise na území monarchie – rozpad říše a odjezd rakousko-uherského úředního personálu z Ruska

Závěr 225

Seznam pramenů a literatury 239

Summary 246

Jmenný rejstřík..... 249

Úvod

První světová válka znamenala konec po staletí trvajícího uspořádání Evropy. Nejenomže přivedla, i když jen dočasně, na „starý kontinent" mladé Spojené státy americké, v ohromných sociálních a politických pohybech se bořily trůny a celé říše. Zatímco se v Rusku hlásila ke slovu strana, jejíž krajně levicová ideologie a politika ovlivňovaly evropské a později celosvětové dění po téměř celé století, hroutila se ve střední Evropě říše, vybudovaná a s velkou námahou hájená po čtyři sta let. Oba tyto symboly starého a nového řádu koexistovaly pouhý rok a jejich spolužití nevyvolávalo ani v pozdějších obdobích mnoho pozornosti. Právě proto jsem se rozhodl věnovat rakousko-uherské politice vůči sovětskému Rusku v letech 1917–1918. Cílem nebyla jen její prostá analýza, ale interpretace shromážděných dat.

Rakouští a ruští (sovětští) historikové se soustřeďovali na jiná, velká témata obecných dějin.[1] Přiznávám své překvapení nad skutečností, že zdánlivě „vyčerpané" politické dějiny mají i tam, kde jde o velmocenské vztahy, svá bílá místa. Právě proto jsem se pustil do studia diplomatické korespondence a jiných nepublikovaných dokumentů uložených ve vídeňském Haus-, Hof- und Staatsarchiv, na kterých je tato práce postavena. Jde o několik desítek kartonů převážně z politického archivu (Politisches Archiv), částečně také z válečného archivu (Kriegsarchiv).

Pro rakousko-uherskou zahraniční politiku v období brestlitevských jednání slouží především soubor kartonů všeobecné – „rot" části politického archivu (dále jen P. A. I.) 1077–1082 „brestská kancelář" (Brester Kanzlei). Významné dokumenty jsou zde však stejně

jako v dalších částech vídeňského archivu řazeny často ne zcela logicky a bývají promíchány řadou marginálních informací – v kolik hodin přijede či přijel ministr na místo určení apod. Podstatné informace je třeba také vyhledávat v dalších kartonech, pro rok 1917 např. 957 P. A. I. Liasse Krieg 25 t–x. Zcela nepostradatelný je dále karton 1052 P. A. I. Liasse Krieg 69,70,1, Friedensverhandlungen, který neobsahuje pouze dokumenty související bezprostředně s mírovými rozhovory, ale též korespondenci rakousko-uherských diplomatů ve státech Čtyřspolku a také v neutrální cizině.

Velmi cenné jsou zprávy generálního konzula von Hempela, které dokumentují nejen průběh událostí v Petrohradě, ale i pohledy významného rakousko-uherského konzulárního úředníka na ruský vývoj. Hempel do ruského hlavního města přicestoval na sklonku roku 1917 a pobýval zde dva měsíce. Jeho úkolem bylo sice vést rozhovory o civilních a válečných zajatcích, udržoval však občasné kontakty s ruskými politickými špičkami včetně Lenina. Proto jsou jeho hlášení dosud nedoceněným zdrojem informací o ruské realitě a do jisté míry i o záměrech bolševického politického vedení. Hempelovy depeše jsou bohužel rozptýleny v řadě (i již uvedených) kartonů. Nejvýznamnější z nich je Kt. 836 P. A. I. Liasse Krieg 3 Rk, který navíc mimo jiné obsahuje většinou spolehlivé zprávy rakousko-uherského chargé d'affaires v Kodani barona Franze o situaci v Rusku, tak jak o ní vypovídali nejen bolševičtí zástupci ve Skandinávii, ale i příslušníci emigrace.

Vzhledem k roli Německa jako dominantního faktoru východní politiky Čtyřspolku bylo nutné soustředit se v nezbytné míře také na rakousko-uhersko-německé vztahy. Klíčová jednání obou politických reprezentací v únoru 1918 zachycuje Kt. 504 P. A. I. Liasse XLVII 3/17–22. Bohužel obsahuje jen resumé rozhovorů, stenografický zápis je však k dispozici v některých pramenných edicích německé provenience.[2]

Kromě Berlína byly rakousko-uherské vládnoucí kruhy nuceny brát v úvahách o osudu bývalé ruské říše i ohledy na ukrajinskou a polskou politickou reprezentaci uvnitř i vně hranic monarchie. Důvodem byly dva v podstatě neslučitelné cíle. Prvním bylo tzv. austropolské řešení – tj. nejen obnovení polského státu, ale i dosazení rakouského císaře na polský trůn, druhým pak snaha zajistit si životně důležité dodávky obilí z právě osamostatněné Ukrajiny. Odpovídající dokumenty jsou dnes uloženy například v Kt. 1040 P. A. I. Liasse Krieg 56/32a–37, Polen pro Polsko a v Kt. 523 P. A. I. Liasse

Krieg XLVII 11–12 g pro Ukrajinu. Hlubší rozbor této problematiky nebyl cílem mé práce a proto jsem se omezil na její zasazení do rámce rakousko-uherské východní politiky. I přes některé dílčí studie by si ale zvláště vztahy Vídeň – Kyjev zasloužily intenzivnější výzkum. Například tzv. akce arcivévody Viléma, usilujícího zřejmě o ukrajinskou korunu, je dosud nezpracována, i když je k ní k dispozici archivní materiál v řadě X politického archivu (např. 154 P. A. X Russland, Liasse XI d 7–12, e–h).

Po uzavření brestlitevské mírové smlouvy (text včetně doprovodných smluv je obsažen v Kt. 1053 P. A. I. Liasse Krieg 70/1 a 1057 P. A. I. Liasse Krieg 70/10–11) bylo třeba přistoupit k její ratifikaci. Na rozdíl od Německa probíhala v Rakousko-Uhersku s ohledem na vnitropolitické otřesy jara a léta 1918 velmi pomalu. Pozvolný proces ratifikace zachycuje, i když bohužel ne zcela bez mezer, již uvedený Kt. 1053. Otázky spojené s postupem armády na Ukrajinu a ukrajinsko-ruskými mírovými rozhovory lze zodpovědět s pomocí taktéž již uvedených Kt. 523 P. A. I. a 154 P. A. X.

Blížící se ratifikace mírové smlouvy umožnila vyslat finanční komisi do Moskvy. Cílem bylo upřesnit vzájemné závazky a pohledávky. Do čela komise byl postaven konzul (od července 1918 generální konzul) de Pottere. Protože se monarchie i po ratifikaci smlouvy s Ruskem (4. července 1918) zdráhala vyslat do Moskvy své oficiální diplomatické zastoupení, převzal tuto úlohu generální konzul de Pottere. Během svého krátkého působení (červenec–listopad 1918) zaslal do Vídně několik set zpráv a rozborů situace. I přes pochopitelnou nepřesnost některých jeho hlášení jsou tyto depeše jedinečným zdrojem informací o Rusku v roce 1918. Generální konzul spolehlivě referoval o neúspěšném povstání levých eserů na počátku července 1918, bolševickém teroru rozpoutaném po pokusu o atentát na Lenina 30. srpna 1918. Věnoval se i působení československých legií. Třebaže i v tomto případě je pramenný materiál rozptýlen, největší část se nachází v Kt. 150 P. A. X Russland, Liasse XI a 1, dále pak v Kt. 1076 P. A. I. Vertreter des Min. des Äuss. in Warschau 1917, Kiew, Moskau, Odessa, Petersburg 1918.

Zásadní význam mělo samozřejmě rozhodování klíčových rakousko-uherských mocenských autorit. Komunikace mezi císařem a ministrem zahraničí se zvláště v období do podpisu mírové smlouvy často dotýkala průběhu brestlitevských jednání a jejich dopadu na vnitropolitický vývoj. V této souvislosti bylo nutné zpracovat kartony řady XL politického archivu – 59 Interna, Tagesber. d. Min. d.

Äuss, 1917 IX–1918 IV a dále 262 Interna, Telegr. an Demblin 1917–1918 a 263 Interna, Telegr. von Demblin 1917–1918. Především poslední dva kartony obsahují řadu informací o často nevybíravém stylu Czerninovy politiky.

Kromě vazby císař – ministr zahraničí bylo zapotřebí věnovat pozornost důležitým politickým grémiím monarchie. Šlo především o tzv. korunní radu (nebo Společnou ministerskou radu), zahrnující přední reprezentanty společných institucí a obou částí duální monarchie. Záznamy z jejích jednání obsahuje Kt. 315 P. A. XL Interna Protokolle des gemeinsamen Ministerrates 1918. Leckdy zajímavé porovnání s tvrzeními společného ministra zahraničí v téže věci před členy delegací nabízí Kt. 583 P. A. I Delegationsakten 1917–1918.

V neposlední řadě jsem se věnoval některým klíčovým vnitropolitickým událostem, které měly dopad na rakousko-uherskou východní politiku. Nejvýznamnější z nich byly nesporně lednové stávky ve Vídni (1918) a jinde v monarchii (Kt. 818 P. A. I. Liasse Krieg, 1 o–p 1914–1918), proces rozkladu říše a spory s jednotlivými národními reprezentacemi ji samozřejmě ovlivňovaly, i když méně než by se dalo předpokládat.

Bylo také nezbytné se seznámit s odborným životopisem některých klíčových úředníků, působících v Rusku. Příslušné materiály obsahuje tzv. Administrative Registratur, která je součástí politického archivu. Kromě toho ministerstvo zahraničí každoročně publikovalo Jahrbuch des K. u. K. Auswärtigen Dienstes. Jde sice o vydaný, ale důležitý pramen, který usnadňuje orientaci v kariérách jednotlivých diplomatických a konzulárních úředníků.

Celkově však publikované prameny sehrály méně významnou, i když důležitou roli. Bohužel neexistuje žádná edice pramenů institucionální povahy věnovaná rakousko-uhersko-ruským vztahům v období I. světové války, chybí dokonce rakouský ekvivalent sovětských Dokumentů zahraniční politiky SSSR.[3] Přesto jsou přínosné německé a ruské edice pramenů k brestlitevské mírové konferenci. Jde například o Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der Politischen Parteien. Der Friede von Brest-Litowsk,[4] ministerstvy zahraničních věcí NDR a SSSR vydané Deutsch-sowjetische Beziehungen von den Verhandlungen in Brest-Litowsk bis zum Abschluss des Rapallovertrages,[5] nebo Mirnyje peregovory v Brest- -Litovske s 22/9 děkabrja po 3 marta (18 fevralja) 1918g.[6]

Pro ruskou a rakousko-uherskou vnitřní politiku ve sledovaném období jsou dodnes cenné například edice pramenů uspořád-

né J. Bunyanem[7] umožňující podrobně sledovat vývoj bolševické vnitřní a částečně též zahraniční politiky. Dále je to do několika sekcí rozdělená Politische Chronik der österreichisch-ungarischen Monarchie,[8] která někdy výborně doplňuje archivní materiály svou přesnou chronologií, nebo novější sbírka dokumentů R. Necka,[9] obsahující převážně policejní či cenzurní zprávy o náladách obyvatelstva monarchie.

O činnosti důležitých politických grémií vypovídají Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates im Jahre 1917 und 1918[10] nebo Protokoly centralnogo komitěta RSDRP(b)[11] a Sedmoj ekstrennyj sjezd RKP/b/.[12]

Vydaných pramenů osobní povahy je celá řada, sledovaného tématu se však většinou dotýkají jen okrajově. To platí, stejně jako u institucionálních pramenů, především o vývoji vzájemných vztahů po podpisu brestlitevské mírové smlouvy. Nejvýznamnějším zdrojem informací jsou nepochybně paměti rakousko-uherského ministra zahraničních věcí hraběte Ottokara Czernina[13] nebo P. Brouckem vydané paměti Edmunda Glaise von Horstenau, přímého účastníka brestlitevské mírové konference.[14] Zvláště pro první případ je ale třeba zdůraznit ošidnost většiny memoárové literatury – snahu autora postavit sebe a své skutky do lepšího světla, než by odpovídalo historické realitě. Czernin rád zamlčuje „nevhodné" informace.

Obdobou Glaise-Horstenauových pamětí jsou na ruské straně vzpomínky D. G. Fokkeho Na sceně i za kulisami Brestskoj tragikomedii,[15] vydané v emigraci a často se utápějící v malicherných detailech, majících vykreslit bolševiky v nepříznivém světle. K pochopení ruské politiky let 1917–1918 jsou nepostradatelné Leninovy Spisy,[16] Trockého memoáry[17] nebo The Trotsky Papers 1917–1922.[18] Trockij sice ve svých pamětech přinesl některé zajímavé postřehy k průběhu brestlitevských rozhovorů, k bližšímu poznání rozhodovacích procesů formujících bolševickou zahraniční politiku však stejně jako Papers nepřispívají dostatečně. Například Trockého korespondence s Petrohradem je (a nejen zde) zveřejněna jen útržkovitě. Ruská politika vůči Rakousko-Uhersku v letech 1917–1918 je při dnešním stavu pramenné základny poznatelná jen omezeně a představuje velkou výzvu především pro ruské historiky.

Na rakousko-uherské straně bylo dále nutno prostudovat paměti šéfa AOK generála Arze[19], které se zabývají jak mírovými rozhovory, tak například tažením proti bolševikům na Ukrajině. Czerninův

nástupce v úřadě hrabě Burián[20] ve svých memoárech bohužel nevnesl do poměru Vídeň – Moskva mnoho světla, stejně jako vedoucí ruské delegace v závěrečné fázi brestlitevských mírových rozhovorů Sokolnikov[21] či jeho předchůdce Joffe.[22] Mnohé další paměti jsou využitelné jen okrajově, např. Polzer-Hoditz, Redlich, Flotow.[23]

Odborná literatura věnovaná rakousko-uhersko-ruským vztahům v letech 1917–1918 je početně i kvalitativně velmi omezená a týká se vlastně pouze rakousko-uherského účinkování na brestlitevské mírové konferenci. Následující období není zpracováno s výjimkou otázky válečných zajatců vůbec, neexistuje dokonce ani časopisecká studie. Proto hrála odborná literatura při koncipování této práce jen méně podstatnou roli, s její pomocí jsem se pokusil dílo zasadit do širších souvislostí vnitropolitického vývoje a světové politiky na konci I. světové války.

Nejvýznamnější a vlastně jedinou prací věnovanou dosud problematice rakousko-uherské politiky vůči Sovětskému Rusku je již starší dílo W. Bihla Österreich-Ungarn und die Friedensschlüsse von Brest-Litovsk.[24] Bihlova práce je založena na důkladném studiu archivního materiálu, soustředí se však bohužel téměř výlučně na brestlitevská mírová jednání a ponechává stranou například aktivity rakousko-uherských zástupců na ruském území. Tato okolnost je ale omluvitelná jejím (dodnes) průkopnickým charakterem.

Problematikou válečných zajatců se ve své nepublikované disertaci zabývala I. Przybilovszki,[25] politického rámce jejich návratu se však dotkla jen okrajově. Velmi dobrá je monografie I. Mecklingové Die Aussenpolitik des Grafen Czernin,[26] a to přesto, že se autorka neubránila určité idealizaci Czerninovy osobnosti. Z pera sovětských historiků lze zmínit díla A. Achtamsjana a A. O. Čubarjana o brestlitevské konferenci a německé východní politice,[27] která však postrádají vědecký aparát a politice habsburské monarchie se věnují jen okrajově. Za kvalitněji zpracovanou považuji Deutsche Ostpolitik 1918 W. Baumgarta[28] a W. Steglicha Die Friedenspolitik der Mittelmächte 1917/18.[29]

K vnitropolitickému vývoji obou států lze kromě řady kontroverzních prací sovětské provenience (např. Minc, Gusev apod.) využít práce E. H. Carra, H. Batowského, E. Mawdsleyho, R. Deba, R. H. Ullmana či novou studii J. Galandauera o císaři Karlovi I. (viz seznam pramenů a literatury). Z nepublikovaných prací zmiňuji například disertaci Ch. Kosnetterové Ministerpräsident Dr. Ernst Ritter v. Seidler, obhájenou ve Vídni v roce 1963.

V souvislosti s rakousko-uherskou východní politikou nebylo možné zcela opominout vývoj na Ukrajině. Tato otázka se těšila většímu zájmu historické obce, a je proto lépe zpracována. Z mnoha děl uvádím O. S. Fedyshyna Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution 1917–1918[30] nebo starší nepublikované disertace S. Horaka a P. Horbana.[31] Centrem pozornosti těchto autorů však byla německá východní politika. Významným doplňujícím zdrojem informací proto byla rakouská odborná periodika.

V předkládané práci jsem využil odborných článků publikovaných v Archive russkoj revoljucii, Austrian History Yearbook, Historickém obzoru, Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Militärwissenschaftliche und technische Mitteilungen, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Novom mire, Österreichische Militärische Zeitschrift, Österreichische Osthefte a Voprosach istoriji.

Na závěr bych chtěl poděkovat prof. PhDr. Aleši Skřivanovi, CSc., vedoucímu semináře dějin novověku Ústavu světových dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, za cenné rady a připomínky, bez kterých by tato práce nemohla být napsána. Děkuji také svým kolegům PhDr. Václavu Drškovi, Ph. D., doc. PhDr. Martinu Kovářovi, Ph. D., doc. PhDr. Františku Stellnerovi, Ph. D., a PhDr. Janu Županičovi, Ph. D., za povzbuzení, která mi pomohla překonat překážky ležící na cestě k jejímu dokončení.

Poznámky

[1] K sovětské historiografii srov. např. Islam, T. a kol., Soviet Historiography on the Habsburg Empire, in: *Austrian History Yearbook*, sv. XXVI., 1995, s. 155–188.

[2] Srov. např. Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten der DDR, Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten der UdSSR, *Deutsch-sowjetische Beziehungen von den Verhandlungen in Brest-Litowsk bis Abschluss des Rapallovertrages*, I, 1917–1918, Berlin 1967, s. 353–375.

[3] *Dokumenty vněšněj politiky SSSR*, I, Moskva 1957.

[4] *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der Politischen Parteien. Der Friede von Brest-Litowsk*, bearbeitet von Werner Hahlweg, Düsseldorf 1971.

[5] *Deutsch-sowjetische Beziehungen von den Verhandlungen in Brest-Litowsk bis zum Abschluss des Rapallovertrages*, I, Berlin 1967.

[6] *Mirnyje peregovory v Brest-Litovske s 22/9 děkabrja po 3 marta (18 fevralja) 1918g.*, I, Plenarnyje zasedanija, zasedanija političeskoj komisii, Moskva 1920.

[7] Bunyan, J., Fischer, H. H., *The Bolshevik Revolution 1917–1918, Documents and Materials*, Stanford 1965. Bunyan, J., *Intervention, Civil War and Communism in Russia, April–December 1918. Documents and Materials*, Baltimore 1936.

[8] *Politische Chronik der österreichisch-ungarischen Monarchie*, hrsg. von Karl Neisser, Wien 1918.

[9] Neck, R., *Arbeiterschaft und Staat im Ersten Weltkrieg 1914–1918 /A. Quellen/, I. Der Staat /2. Vom Juni 1917 bis zum Ende der Donaumonarchie im November 1918/*, Wien 1968.
[10] Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reischsrates im Jahre 1917–1918. XXII. Session, 2–4, Wien 1917–1918.
[11] *Protokoly centralnogo komitěta RSDRP(b), Avgust–fevral 1918*, Moskva 1958.
[12] Sedmoj ekstrennyj sjezd RKP(b), Mart 1918 goda, Stenografičeskij otčet, Moskva 1962.
[13] Czernin, O., Im Weltkriege, Berlin, Wien 1919.
[14] Broucek, P., *Ein General im Zwielicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau*, I, Wien, Köln, Graz 1980.
[15] Fokke, D. G., Na sceně i za kulisami Brestskoj tragikomedii, in: Archiv russkoj revoljucii, č. XX, Berlin 1930, s. 5–207.
[16] Lenin, V. I., *Spisy*, díly 26–28, Praha 1954.
[17] Trocký, L., *Moje paměti. Pokus o vlastní životopis*, Praha 1930.
[18] *The Trotsky Papers 1917–1922*, I. 1917–1919, ed. by Jan Meier, London, The Hague, Paris 1964.
[19] Arz, (A.), *Zur Geschichte des Grossen Krieges 1914–1918. Aufzeichnungen von Generaloberst Arz*, Wien, Leipzig, München 1924.
[20] Burián, S., *Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege*, Berlin 1923.
[21] Sokolnikov, G., *Brestskij mir*, Moskva 1920.
[22] Joffe, A. A., Brest-Litovsk, in: *Novyj mir*, kniha 6, 1927, s. 137–146.
[23] Polzer-Hoditz, A., *Kaiser Karl. Aus der Geheimmappe seines Kabinettschefs*, Zürich, Leipzig, Wien 1929. *Schicksalsjahre Österreichs 1908–1919. Das politische Tagebuch Josef Redlichs*, II, 1915–1919, bearbeitet von Fritz Fellner, Graz, Köln 1954. Matsch, E., *November auf dem Ballhausplatz. Erinnerungen Ludwigs Freiherrn von Flotow des letzten Chefs des österreichisch-ungarischen auswärtigen Dienstes 1895–1920*, Wien, Köln, Graz 1982.
[24] Bihl, W., *Österreich-Ungarn und die Friedenschlüsse von Brest-Litovsk*, Wien, Köln, Graz 1970.
[25] Przybilovszki, I., *Die Rückführung der österreichisch-ungarischen Kriegsgefangenen aus dem Osten in den letzten Monaten der k. u. k. Monarchie*, diss. Wien 1965.
[26] Meckling, I., *Die Aussenpolitik des Grafen Czernin*, München 1969.
[27] Achtamsjan, A., *Ot Bresta do Kilja. Proval antisovetskoj politiky germanskogo imperializma v 1918 godu*, Moskva 1963. Čubarjan, A. O., *Brestskij mir*, Moskva 1964.
[28] Baumgart, W., *Deutsche Ostpolitik 1918*, München 1966.
[29] Steglich, W., *Die Friedenspolitik der Mittelmächte 1917/18*, I, Wiesbaden 1964.
[30] Fedyshyn, O. S., *Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution 1917–1918*, New Brunswick 1971.
[31] Horak, S., *Der Brest-Litowsker Friede zwischen der Ukraine und den Mittelmächten vom 9. Februar 1918 in seinen Auswirkungen auf die politische Entwicklung der Ukraine*, diss. Erlangen 1949. Horban, P., *Die Mittelmächte und die Ukraine im Ersten Weltkrieg*, diss. Heidelberg 1958.

1. Od bolševické revoluce k rozhovorům o příměří

Reakce oficiální Vídně na říjnovou revoluci v Rusku – Dekret o míru – reakce rakouské veřejnosti – příprava na rozhovory o příměří – neúspěšný prostředník Alexandr Helphand – Czerninovy snahy co nejrychleji uzavřít mír s Ruskem

Na počátku listopadu 1917, takřka v předvečer bolševické revoluce v Rusku, odcestoval rakousko-uherský ministr zahraničních věcí Ottokar hrabě Czernin na porady do Berlína. Jednání s novým kabinetem hraběte Georga von Hertlinga a německou generalitou probíhala neuspokojivě.[1] Zvláště generál Erich Ludendorff vznášel námitky vůči Czerninovým stanoviskům v otázce Belgie, nesouhlasil ani s austro-polskými návrhy monarchie.[2] Ministr do Vídně hlásil, že německé vedení, rozdělené na vojenskou a politickou složku, nebylo schopno zaujmout zvláště k polské otázce jednotné stanovisko, a tak teprve císař Vilém II. rozhodl pokračovat v jednáních s rakousko-uherským spojencem na základě Czerninem přednesených návrhů. Současně však Němci navrhovali rozšířit okruh bezcelní výměny zboží mezi oběma státy.[3]

O výsledcích berlínských jednání hrabě telegraficky informoval císaře 7. listopadu. Poněkud optimisticky tvrdil, že „v principu byly naše požadavky na austro-polské řešení, stejně jako v otázce Belgie přijaty". Vlastní tvrzení ovšem ihned oslaboval konstatováním, že „v praxi bude ještě třeba vyřešit jednotlivé obtížné detaily". Podle Czernina byly celkem tři: pro Vídeň nepřijatelné hraniční rektifikace požadované Německem v Polsku, hospodářské požadavky Berlína a snaha německé generality vnutit Rakousko-Uhersku rozsáhlejší koordinaci ve vojenské oblasti. Czernin navrhoval vyjít v prvních dvou bodech Německu vstříc, tj. přistoupit na další jednání, ve vojenské oblasti ale obhajoval tvrdý postoj.[4]

Vídeňská vládní místa reagovala na petrohradský převrat v noci ze 7. na 8. listopad 1917 (25./26. října 1917 podle v Rusku tehdy platné-

ho juliánského kalendáře)[5] neprodleně. Dne 9. listopadu se císař Karel prostřednictvím hraběte Demblina[6] Czernina dotazoval na jeho stanovisko k této události. Císař se domníval, „že nyní možná přišla doba, kdy bychom se s ruskými vládci mohli domluvit na separátním míru“[7]. Jak naznačuje ministrova odpověď, také on považoval nejnovější vývoj v Petrohradě za nadějný: „Nový obrat v Rusku,“ vzkazoval přes Demblina panovníkovi, „musí být co nejrozumněji využit. S jistotou očekávám, že Lenin navrhne uzavřít všeobecný mír. Potom budeme muset přijmout Ruskem pravděpodobně navrženou formulaci ‚bez anexí‘. Dohoda by mohla ruský podnět odmítnout, a tak bychom se dostali do situace, ve které by Rusko mohlo být připraveno uzavřít separátní mír.“ Svou přesnou analýzu situace hrabě doplnil upozorněním na nevyzpytatelného německého spojence a ve snaze dosáhnout příznivého přijetí předpokládaných ruských návrhů doporučoval okamžitý zásah v Berlíně.[8]

Ministr si nedělal iluze o podstatě nového ruského režimu: „Vůdcové jsou téměř všichni Židé s úplně fantastickými myšlenkami a já nezávidím zemi, které vládnou.“[9] Panovaly také pochybnosti, zda se nový režim prosadí. Na Ballhausplatzu (tj. v sídle ministerstva zahraničních věcí) se vytvořily tři názorové skupiny. Jedna nebrala Lenina vážně a považovala jeho vládu za přechodnou, druhá odmítala z ideologických důvodů vyjednávat s bolševiky a teprve třetí podporovala ministra, který byl pro rozhovory s novými ruskými vládci. „Tento ruský bolševismus jistě představuje nebezpečí pro Evropu,“ domníval se hrabě, „a kdybychom měli dost sil, vynutit si kromě snesitelného míru ještě zákonné poměry v cizích zemích, pak by bylo správné s těmito lidmi vůbec nejednat, pochodovat do Petrohradu a udělat pořádek.“[10]

Czerninova očekávání korespondovala s informacemi vídeňského tisku a nebyla tedy jen neobvykle poučenou spekulací. Již 8. listopadu uvolnil c. a k. Kriegspressequartier (česky též Válečný tiskový stan) jak informaci o revoluci v Rusku, tak i text provolání II. všeruského sjezdu sovětů dělnických a vojenských zástupců všem armádním výborům a sovětům vojenských zástupců. Deník rakouské sociální demokracie „Arbeiter Zeitung“ zprávu vzápětí otiskl.[11] Události v Rusku zde byly označeny za historický krok s dalekosáhlými důsledky. Její poslanec v Říšské radě Karl Seitz na parlamentní schůzi ohlašoval, že „přijímáme s vřelými sympatiemi to, co se dnes děje v Rusku, že všechny naše sympatie patří ruské revoluci“. Přihlásil se také k míru „bez anexí a kontribucí“, tak jak to bolševici žádali.[12]

Z hlediska Vídně byl nejdůležitějším bodem tzv. Dekretu o míru návrh na ukončení války. V jednomyslně schválené rezoluci se žádal „okamžitý mír bez anexí (to znamená bez přivlastnění cizího území, bez násilného podrobení cizích národů) a kontribucí". Nová „prozatímní vláda dělníků a rolníků", jejímž jménem bylo prohlášení sjezdu sovětů vydáno, také navrhovala okamžité uzavření tříměsíčního příměří, v jehož průběhu měly být připraveny mírové rozhovory. Apel směřoval k proletariátu „tří v této válce nejsilnějších států – Anglie, Francie a Německa", který měl ve jménu lidskosti naléhat na rychlé ukončení války a neměl tedy podobu oficiálního návrhu nepřátelským mocnostem.[13] Touto skutečností Němci odůvodňovali svůj z počátku opatrný postoj k ruské nabídce.[14]

Bolševikům nešlo v první řadě o jednání s vládami nepřátelských zemí. V debatě předcházející schválení Dekretu řekl jejich vůdce a autor návrhu V. I. Lenin: „Tento návrh míru se setká s odporem části imperialistických vlád... Doufáme ale, že revoluce vypukne ve všech válčících zemích... Imperialistické vlády na náš návrh pravděpodobně neodpoví, ale nebudeme vydávat ultimáta, na která by se snadno řeklo ne. Jestliže německý proletariát zjistí, že jsme opravdu připraveni zvážit všechny nabídky míru, vypukne revoluce v Německu, avšak souhlasit s prozkoumáním všech mírových podmínek, neznamená je akceptovat."[15]

K případným mírovým jednáním s Ruskem se ministr Czernin vyslovil v dopise říšskému kancléři Georgu hraběti von Hertlingovi. „Převrat v Petrohradě, který vydal přinejmenším předběžně moc do rukou Lenina, přišel dříve, než jsme si mohli myslet. Zda se maximalisté[16] prosadí..., se ukáže teprve v nejbližších dnech. Přesto se mně z mnoha důvodů zdá, že se tato otázka rozhodne v pozitivním duchu... Jestli se Lenin a jeho lidé udrží u moci po delší dobu je otázka, na kterou nezná nikdo odpověď. Právě proto se mi ale zdá nezbytné využít situace a poskytnout jim veškerou pomoc, kterou budou potřebovat, aby v otázce míru dosáhli faits accomplis... Jak znám Leninovy myšlenky a záměry, zamýšlí nejprve zopakovat pokus o dosažení všeobecného míru, ale poté, kdyby se toho nepodařilo dosáhnout, uzavřel by s námi separátní mír." Ministr německému kancléři dále doporučoval souhlasit s uzavřením příměří, neboť to mohlo přivést ruské vojáky domů, kde by již díky ohlášenému rozdělení půdy[17] zůstali a zároveň zvýšit popularitu bolševiků, jejichž pádu se obával. Dotkl se také záměru bolševiků, vyjednávat o míru ne s vládami, ale se socialistickými stranami nepřátelských

zemí. Jako obranný manévr proto navrhoval přijmout formuli mír bez anexí a kontribucí a „tak vzít naším socialistickým stranám vítr z plachet".[18]

Socialisté již 11. listopadu zorganizovali ve Vídni mírovou demonstraci. Z policejního hlášení vyplývá, že „u parlamentu se na [její – pozn. V. H.] průběh a hesla dotazoval pan ministr zahraničí. Když mu bylo řečeno, že se volalo hlavně ‚ať žije mír' byl potěšen a gratuloval stráži".[19]

Pozornost, kterou vídeňský tisk věnoval ruským návrhům přiměla ministerstvo zahraničí k publikování vlastního stanoviska v polooficiálním deníku Fremdenblatt. Na Czerninův podnět 12. listopadu 1917 vyšel příslušný článek. Potvrzoval se v něm zájem o mírové rozhovory s Ruskem. „Mělo by jít o mír bez anexí a odškodnění, v podstatě se kryjící s pojmem ‚vstřícný mír' (Verständigungsfrieden)." I když článek vyjadřoval obavy z ruského výkladu termínu anexe, potvrzoval, že „nejdůležitější se na ruském návrhu zdá vážně míněná vůle dospět skutečně k míru. Kdyby naši ostatní nepřátelé byli prodchnuti stejnou touhou po míru jako Rusko a Čtyřspolek," konstatovalo se poněkud neupřímně na závěr, „potom by mír mohl být už na cestě."[20]

Hlavní myšlenky článku ve Fremdenblattu rozvedl Czernin v pokynu rakousko-uherským titulářům v Berlíně, Konstantinopoli a Sofii z 11. listopadu. Císařští diplomaté měli vládám, u nichž byli akreditováni, sdělit stanovisko Vídně k mírovému návrhu sjezdu sovětů a současně přednést vlastní návrhy. I když ministr připouštěl, že ruská propozice „obsahuje utopie a v této formě nemůže být uskutečněna," naléhal na rychlou a vstřícnou odpověď Čtyřspolku. Ta měla vycházet ze čtyř předpokladů:

1. uznání nové ruské vlády,
2. uznání práva ruské vlády na samostatnou úpravu vnitřních záležitostí, tj. vzít na vědomí udělení práva na sebeurčení národům ruské říše,[21]
3. přiznání obdobného suverénního práva národním vládám Čtyřspolku,
4. akceptování návrhu na mír bez anexí cizích území a kontribucí.

Ministr také souhlasil s ruským návrhem na uzavření tříměsíčního příměří. V souladu se svým stanoviskem z 9. listopadu se dále domníval, že „ruský návrh nemůže být Dohodou nikdy přijat, a proto je velmi pravděpodobné, že Rusko po odmítnutí Dohody s námi uzavře separátní mír". V předtuše možných německých ná-

mitek proti vzdání se územních nároků instruoval Czernin tamního rakousko-uherského velvyslance Gottfrieda prince zu Hohenlohe-Schillingsfürst, aby v Berlíně zdůraznil, že se nebude jednat s Ruskem, „ale s jeho ‚osvobozenými národy', takže by nemělo být obtížné dosáhnout dohod s námi nyní obsazenými ruskými oblastmi, které by nám zajistily jejich vazbu na nás".[22] V informaci císaři z 12. listopadu 1917 ministr své obavy z německé reakce dále rozvedl s tím, že pro případ neuspokojivé odpovědi plánuje bleskovou návštěvu Berlína a intervenci u říšského kancléře von Hertlinga.[23]

Odpovědi vlád Čtyřspolku obdržela Vídeň obratem. Dne 12. listopadu hlásil vyslanec v Sofii Otto hrabě Czernin, že bulharský ministerský předseda Vasil Radoslavov zaujal vyhýbavý postoj. Hlavním důvodem Radoslavových pochybností byl bod 4 rakouského návrhu z 11. listopadu. Bulharsko se obávalo, aby odmítnutí anexí nevyužila Dohoda, nepřistoupila na mírové podmínky Čtyřspolku a nenárokovala obdobné zacházení i pro sebe. To by Sofii znemožnilo vznášet územní nároky například na rumunskou Dobrudžu. Vyslanec argumentoval tím, že se dá předpokládat neochota Dohody připojit se k mírovým rozhovorům, a že „Bulharsko bude mít po očekávané odpovědi těchto mocností vůči nim opět volné ruce". Ministerský předseda se také kriticky dotkl navrhovaného příměří a vyjádřil obavu, aby nebylo Rusy využito k reorganizaci armády. Otto Czernin nato poukazoval na chaos vládnoucí v Rusku a naléhal na pozitivní odpověď na návrhy Petrohradu s odůvodněním, že je třeba využít tamní příznivé mocenské konstelace.[24]

Markrabě Pallavicini, dlouholetý rakousko-uherský velvyslanec v Konstantinopoli, obdržel příznivější odpověď. Velký vezír Talaat Paša neměl proti návrhu Vídně výhrady a spolu s ministrem zahraničních věcí Achmet Nesimi Bejem se spíše obávali negativního postoje Sofie.[25] Naproti tomu Berlín zaujal opatrné stanovisko. Rakousko-uherský vyslanec v Bavorsku Duglas hrabě Thurn und Valsássina navštívil říšského kancléře Hertlinga, který tam právě pobýval. Německý státník mu řekl, že „plně sdílí stanovisko…, že musíme přijmout ruskou mírovou nabídku bez toho, že bychom blíže zkoumali, zda dotyční skutečně mluví jménem Ruska". Kancléř také souhlasil s rakousko-uherskými návrhy, stejně jako Radoslavov však vyjádřil obavu, zda by Dohoda přece jen nebyla ochotna přistoupit na podmínky Čtyřspolku a zúčastnit se mírových rozhovorů.[26] Czerninovi také 14. listopadu napsal, že by bylo nejvýhodnější vyčkat na další vývoj událostí v Petrohradu.[27] Německý státní sekretář (ministr za-

hraničí) Richard von Kühlmann k tomu dodával, že by nebylo vhodné okamžitě na návrhy sjezdu sovětů reagovat, protože „je pravděpodobné, že se maximalistická vláda nebude moci udržet" a současně by to jen podpořilo tvrzení francouzského tisku, že bolševici jsou agenti Centrálních mocností.[28] Tomuto stanovisku Berlína nahrávala i skutečnost, že ruská nabídka neměla oficiální podobu.

Získat jednoznačné vyjádření Berlína se marně pokoušel sám císař Karel. V průběhu návštěvy italské fronty, které se zúčastnil společně s německým císařem Vilémem II. a bulharským carem Ferdinandem, oslovil v souvislosti s výzvou sjezdu sovětů německého panovníka. Císař Vilém se však prý „při všech setkáních obratně vyhnul jakémukoli aktuálnímu politickému tématu".[29]

Horečná aktivita rakousko-uherské diplomacie vyvolala pozornost vídeňského tisku. List Neue Freie Presse 18. listopadu tvrdil, že Rakousko-Uhersko převzalo vedení zahraniční politiky Čtyřspolku a že jeho mírový kurz má podporu domácího obyvatelstva. Czernin na článek se zadostiučiněním upozornil císaře.[30] Ministr však nespoléhal jen na diplomatické kontakty s Berlínem. Jak vyplývá z informace císaři ze 16. listopadu, snažil se ovlivňovat také vnitroněmecké politické poměry. Podle zprávy jeho dnes neznámého důvěrníka se mu údajně u německých „většinových stran podařilo prosadit naše [tj. rakouské – pozn. V. H.] stanovisko pro případ, že by Lenin učinil [oficiálně – pozn. V. H.] mírovou nabídku".[31]

Sedmnáctého listopadu referoval princ Hohenlohe o rozmluvě se státním sekretářem von Kühlmannem: „Právě mi řekl, že jak už včera naznačoval, má prý přímé spojení s bolševickou stranou a kromě toho disponuje německá vláda orgány, které dohlížejí na činnost bolševiků." Podle Kühlmanna prý tyto orgány hlásily, že bolševici zamýšlejí adresovat svou mírovou nabídku ne vládám, ale socialistům všech zemí. Státní sekretář pak Hohenlohemu oznámil, že by takovou iniciativu Němci považovali za nepřijatelnou, ačkoli jinak jsou „pevně rozhodnuti společně s námi co nejblahovolněji a nejvstřícněji projednat každou nabídku skutečné ruské vlády, bez ohledu nato, z jakých elementů se skládá".[32]

Jaké orgány měl německý státní sekretář na mysli, bylo Czerninovi dobře známo. Sám se v polovině listopadu [zdá se, že čtrnáctého – pozn. V. H.] sešel ve Vídni s Alexandrem Helphandem zvaným Parvus, ruským emigrantem působícím v německé sociální demokracii a zároveň důvěrníkem německých úředních míst. Rozhovor se podle informací Viktora Naumanna, který Parvuse doprovázel,

soustředil hlavně na otázku případných mírových rozhovorů s Ruskem. Ministr se věnoval především aplikaci bolševiky proklamovaného práva na sebeurčení národů v okrajových částech bývalé ruské říše. Parvus Czernina ujistil, že Lenin svůj slib myslí upřímně, a že proto není třeba mít obavu, že by se bolševici stavěli na odpor Němci požadovanému odtržení Polska, Litvy a Kuronska.[33]

Německý státní sekretář napsal 3. prosince 1917 v důvěrném vnitřním sdělení o vztahu Zahraničního úřadu k bolševikům, že „rozvrácení poměrů v zemi a následné vytvoření politických vztahů, které nám budou vyhovovat, to je nejdůležitější cíl naší diplomacie. Rusko se jevilo jako nejslabší článek v řetězu našich nepřátel. Úkolem tedy bylo postupně ho uvolnit a ve vhodné chvíli odstranit. To byl účel podvratných akcí, které jsme podnikli v Rusku za frontovými liniemi – napomáhat odstředivým tendencím a podporovat bolševiky. Avšak teprve tehdy, když od nás bolševici obdrželi různými cestami a pod různým označením trvalý zdroj financí, byli schopni vytvořit svůj hlavní prostředek k provedení vlivné propagandy, noviny Pravda, a rozšířit původně úzkou základnu své strany."[34]

Sedmnáctého listopadu přijel po poradách na německém zahraničním úřadě a po konzultacích se sociálně-demokratickými předáky v Berlíně Parvus do Stockholmu. Neutrální Švédsko bylo vhodným místem ke kontaktům s bolševickými vůdci prostřednictvím jejich zástupců Karla Radka,Václava Václavoviče Vorovského (správně Orlovskij) a dále Jacoba Fürstenberg-Haneckého.[35] Dobře informovaný legační tajemník rakousko-uherského vyslanectví ve Švédsku princ Emil Fürstenberg o Parvusově misi hlásil: „Příjezd dr. Helphanda do Stockholmu vyvolal nemalou pozornost. Když se zde před osmi dny objevil, zdálo se, že má v aktovce oficiální německý mírový návrh. Poté se ale ukázalo, že jeho mandát je mnohem úžeji vymezen, než se původně soudilo. Helphand byl jen pověřen předat současným ruským vládcům a bolševikům pozdravy německých většinových socialistů a ujistit, že tato strana se bude všemi silami zasazovat o demokratický smířlivý mír." Diplomat se také domníval, že i když je myšlenka podpory nového režimu v Rusku německou sociální demokracií pro Centrální mocnosti přínosná, vyjádřil pochybnosti o vhodnosti výběru vyjednavače. Parvusovi se podle něj „v ruských socialistických kruzích nedůvěřuje už kvůli jeho penězům [Parvus byl zdatným podnikatelem, pozn. V. H.], němečtí socialisté by viděli mnohem radši, kdyby byl Berlínem vyslán nějaký plnohodnotný člen strany..., zdejší německé vyslanectví pak ne zce-

la neopodstatněně míní, že Parvus je muž, který se řídí osobními motivy a postrádá mezinárodní důvěru, která je pro takovou akci důležitější než vychytralost a znalost obchodu." V rozporu s názorem vysloveným ve Vídni Parvus Fürstenbergovi řekl, že je třeba uzavřít velkorysý mír, umožňující budoucí spolupráci, „proti níž by byly všechny teritoriální zisky a okamžité výhody bezpředmětné".[36] Hlavním důvodem Parvusova neúspěchu však bylo odmítnutí jeho koncepce stranických rozhovorů v Berlíně i ve Vídni.

Vídeň na Kühlmannovy pochybnosti odpověděla opatrně. Souhlasila sice s jeho názorem, že eventuální ruská iniciativa je nepřijatelná, pokud Petrohrad bude navrhovat jednání se zástupci politických stran. Zároveň ale dokazovala, že její případné utajení je neúnosné. Czernin tvrdil, že zpráva o takové bolševické nabídce by se i přes opatření v tisku rozšířila a „vyvolala by všeobecnou bouři". Proto ji doporučoval zveřejnit a záveň na ni odpovědět protinávrhem na řádná mírová jednání. „Tím bychom ulomili ostří ruskému pokusu přenést sem revoluci a sebrali bolševikům vítr z plachet," vzkazoval do Berlína. Na závěr pak v pokynu Hohenlohemu poznamenal, že nemůže zcela vyloučit jednostrannou odpověď Vídně pro případ, že by Němci rozhovory s bolševiky oddalovali.[37] Vídeňské ministerstvo zahraničních věcí bylo přesvědčeno, „že se postavení bolševiků viditelně upevňuje", a proto žádalo vstřícný postoj k ruské nabídce.[38] Je zajímavé, že také později, v průběhu rozhovorů s bolševiky, hrozil hlavní rakousko-uherský diplomat samostatným postupem. I když na tomto místě nemůžeme rozhodnout, nakolik byly tyto hrozby míněny vážně, přesto stojí za pozornost Czerninova poznámka ze 17. listopadu 1917: „Londýnská konference [Dohody – pozn. V. H.] se dohodla na rozdělení monarchie ... jinými slovy, separátní mír by vedl jen k tomu, že by nejdříve zmrzačená monarchie byla poté rozkouskována."[39]

Dne 21. listopadu ministr císaři sdělil, že o ruské nabídce zatím není nic bližšího známo, ale že o účasti rakouských nebo německých levicových stran „nemůže být řeči".[40] Německému kancléři naopak vyvracel pochybnosti o vhodnosti iniciativního postupu vůči Petrohradu: „Mé záměry nespočívají v tom, nyní vydat nějaké prohlášení vůči Rusku, jde mnohem více o to, vyčkávat na případný mírový návrh ruské vlády a poté, ale ihned, odpovědět v mnou naznačeném duchu."[41]

Otázka, zda Czernin již v listopadu 1917 skutečně předpokládal pouze uzavření separátního míru s Ruskem, či zda doufal v mír vše-

obecný, není lehce zodpověditelná. Je zřejmé že císař, jehož poměr k ministrovi se od léta 1917 zhoršoval, i Czernin na všeobecný mír naléhali.[42] Hrabě ve svých po válce vydaných pamětech zveřejnil dopis nejmenovanému příteli ze 17. listopadu 1917, v němž prohlašuje, že by chtěl „co možná nejrychleji uzavřít mír s Ruskem a tím vytvořit možnost uzavření všeobecného míru".[43] Zachované dokumenty ministerstva zahraničí včetně ministrovy korespondence s císařem však předpokládají pouze mír separátní. Zdá se proto, že se Czernin domníval, že po vyřazení Ruska z války bude moci Dohodě mír nadiktovat. Jak si myslel tehdy právě propuštěný šéf císařovy kabinetní kanceláře hrabě Polzer-Hoditz, Czernin měl starost, aby „válka nebyla ukončena přece jen vítězstvím Centrálních mocností... Když se dostavily vojenské úspěchy v Itálii, postupně obrátil a začal věřit v konečné vítězství Centrálních mocností."[44] Ministr to ostatně sám potvrzuje: „Potřebujeme co nejrychleji mír k naší záchraně, ale nemůžeme ho dosáhnout, pokud Němci nevstoupí do Paříže. Do Paříže ale mohou jen tehdy, až se rozpadne celá východní fronta."[45]

Poznámky

[1] Ottokar hrabě Czernin von und zu Chudenitz, 25. 10. 1913–27. 8. 1916 rak.-uherský vyslanec v Rumunsku, 22. 12. 1916–16. 4. 1918 ministr císařského a královského Domu a zahraničních věcí, současně pověřen předsednictvím společné ministerské rady. Hrabě Hertling byl až do 1. 11., kdy byl jmenován říšským kancléřem, bavorským ministerským předsedou. Srov. Stellner, F., *Poslední německý císař*, Praha 1995, s. 350–351. Hertling spolu s Czerninem již na jaře 1917 vyzvali tehdejšího kancléře Bethmann-Hollwega k co nejrychlejšímu uzavření míru na východě.

[2] Ke sporům mezi Německem a Rakousko-Uherskem v otázce Belgie srov. Meckling, I., *Die Aussenpolitik des Grafen Czernin*, München 1968 (dále jen Meckling). K rakousko- -uherským aspiracím v Polsku srov. Županič, J., Polská otázka v politice ústředních mocností za I. světové války (I. část). Cesta k vyhlášení Polského království, in: *Historický obzor* 5–6, 1996, s. 105–112.

[3] Demblin Czerninovi, No. 1, 6. 11. 1917, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (dále jen HHStA), Politisches Archiv (dále jen PA), Karton (dále jen Kt.) 262 P. A. XL, Interna, Telegr. an Demblin 1917–1918 (dále jen 262 P. A. XL). Erich Ludendorff, něm. generál, 29. 8. 1916–26. 10. 1918 první generální ubytovatel při šéfovi generálního štábu pozemního vojska.

[4] Demblin Czerninovi No. 4, 7. 11. 1917, HHStA, PA, Kt. 262 P. A. XL.

[5] Autor provádí dataci, pokud není uvedeno jinak, podle gregoriánského kalendáře.

[6] August hrabě von Demblin markýz de Ville, legační tajemník I. kategorie, zástupce ministerstva zahraničích věcí u císařského dvora.

[7] Demblin Czerninovi, No. 5, 9. 11. 1917, HHStA, PA, Kt. 263 P. A. XL, Interna, Telegr. von Demblin 1917–1918 (dále jen 263 P. A. XL).

[8] Czernin Demblinovi, No. 6, 10. 11. 1917, HHSt, PA, Kt. 262 P. A. XL.

[9] Czernin, O., *Im Weltkriege*, Berlin, Wien 1919, s. 298 (dále jen Im Weltkriege).